

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.25>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙНИ

Бойчук В.С.,

*здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти
ННІ права Державний податковий університет*

ORCID: 0009-0006-1012-0921

e-mail: boichuk.valeriia24.09@gmail.com

Бойчук В.С., Особливості правового статусу дітей, які постраждали від війни.

Вказується, в умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України проблематика правового статусу дітей набуває надзвичайної гостроти. Діти становлять найбільш уразливу категорію населення, а їхній фізичний та психологічний стан безпосередньо визначає перспективи розвитку суспільства. Попри існування розгалуженої системи національних та міжнародних нормативно-правових актів, забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану пов'язане зі значними труднощами та викликами.

Стаття присвячена комплексному дослідженню особливостей правового статусу дітей, які постраждали внаслідок війни та перебувають у зоні воєнного конфлікту в Україні. У роботі аналізується, як національні та міжнародні нормативно-правові акти, включно з Конвенцією ООН про права дитини, законодавством України та постановами Кабінету Міністрів, регулюють права дітей, що зазнали фізичного, психологічного або соціального впливу воєнних дій. Особлива увага приділяється внутрішньо переміщеним дітям, а також тим, хто втратив батьківське піклування, і визначаються специфічні гарантії їхнього захисту, відновлення прав та забезпечення належних умов життя.

У статті висвітлюються основні загрози порушення прав дітей у воєнний час, такі як незаконна депортація, вербування та використання дітей у військових цілях, перешкодження у наданні гуманітарної допомоги, обмеження доступу до освіти та медичних послуг, а також психологічний тиск і ризики для здоров'я та розвитку. Проаналізовано механізми надання спеціального статусу дітей, які постраждали від війни, та практичні інструменти забезпечення їх соціальної, медичної, психологічної підтримки, зокрема Постанову Кабінету Міністрів України №268 [8] і сучасні зміни до неї, що дозволяють інтегрувати дітей у безпечне та стабільне соціальне середовище.

Окремо підкреслюється, що правовий статус таких дітей має особливу актуальність, оскільки включає додаткові гарантії захисту, відновлення порушених прав, забезпечення безпечних умов життя, доступ до освіти, медичних та соціальних послуг і інтеграції у суспільство. Визначено, що ефективне застосування як національних, так і міжнародних стандартів є ключовим для комплексного захисту та підтримки цієї вразливої категорії, а також для відновлення їхнього фізичного, психологічного та соціального благополуччя в умовах триваючої військової агресії.

Ключові слова: діти, правовий статус, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан, соціальний захист, захист прав дитини, відновлення прав, спеціальний статус дітей.

Boichuk V.S., Features of the Legal Status of Children Affected by War

It is indicated that in the conditions of the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the issue of the legal status of children is becoming extremely acute. Children constitute the most vulnerable category of the population, and their physical and psychological condition directly determines the prospects for the development of society. Despite the existence of an extensive system of national and international regulatory legal acts, ensuring the rights of children in conditions of martial law is associated with significant difficulties and challenges.

The article is dedicated to a comprehensive study of the peculiarities of the legal status of children affected by war and residing in conflict zones in Ukraine. The study analyzes how national and interna-

tional legal frameworks, including the UN Convention on the Rights of the Child, Ukrainian legislation, and Cabinet of Ministers' resolutions, regulate the rights of children who have experienced physical, psychological, or social impacts of armed conflict. Special attention is given to internally displaced children, as well as those who have lost parental care, and the study identifies specific guarantees for their protection, restoration of rights, and provision of adequate living conditions.

The article highlights the main threats to children's rights during wartime, including illegal deportation, recruitment and use of children for military purposes, obstruction of humanitarian assistance, restricted access to education and healthcare, as well as psychological pressure and risks to health and development. The mechanisms for granting special status to children affected by war are analyzed, along with practical tools for providing social, medical, and psychological support, including the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 268 [7] and its recent amendments, which facilitate the integration of children into safe and stable social environments.

It is emphasized that the legal status of such children has particular relevance, as it includes additional protection guarantees, the restoration of violated rights, the provision of safe living conditions, access to education, medical and social services, and societal integration. The effective application of both national and international standards is identified as crucial for the comprehensive protection and support of this vulnerable category, as well as for the restoration of their physical, psychological, and social well-being amid ongoing military aggression.

Key words: children, legal status, internally displaced persons, martial law, social protection, child rights protection, restoration of rights, special status of children.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії росії проти України питання правового статусу дітей набуває особливої актуальності. Діти є найбільш вразливою соціальною групою, і їхнє фізичне та психологічне благополуччя безпосередньо впливає на майбутнє суспільства. Незважаючи на наявність національних та міжнародних нормативно-правових актів, захист прав дітей у умовах воєнного стану стикається з численними викликами.

Метою статті є всебічний аналіз правового статусу дітей в Україні в умовах воєнного стану та виявлення ефективних механізмів їхнього захисту.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового статусу дітей під час воєнного стану вивчалось рядом українських дослідників: Балтакса І., Дришлюк О., Котелайчук С., Наливайко Л., Панчишин А., Тарасенко Л. та інші. Це підкреслює важливість комплексного вивчення цієї проблеми та висвітлення її на загал.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні поняття правового статусу закріплене не лише на теоретичному рівні, а й у низці нормативно-правових актів України, що свідчить про його практичну значущість.

А.В. Панчишин пропонує доктринальне визначення правового статусу як багатоаспектної, комплексної, універсальної категорії, що має чітку стабільну структуру та встановлює характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації визначає місце суб'єкта в системі правовідносин. При цьому, до структури правового статусу автор відносить правові норми, що визначають статус; основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; правосуб'єктність; правові принципи; громадянство; гарантії прав і свобод; юридичну відповідальність; правовідносини загального типу [12, с. 95-96].

На нашу думку, підхід А.В. Панчишина є достатньо ґрунтовним і комплексним, адже він охоплює як формально-правові елементи (норми, права, обов'язки, гарантії), так і соціально-правові аспекти (громадянство, принципи, відповідальність), що дозволяє розглядати правовий статус не лише як набір прав та обов'язків, а як цілісну систему взаємодії особи з державою та суспільством.

У сучасній юридичній науці термін «правовий статус» вважається одним із ключових і водночас багатозначних, адже кожен дослідник і практик тлумачить його крізь призму власного підходу до розуміння права. Незважаючи на те, що ця категорія не є новою, з часом вона набула системного використання як у наукових працях, так і в законодавстві.

У правничій науці поширено розуміння правового статусу дитини як невід'ємної частини загального правового статусу особистості. Такий підхід підкреслює універсальність прав і свобод людини, поширюючи їх і на дітей, водночас враховуючи їхню особливу вразливість та специфічні потреби.

Ця концепція базується на усвідомленні того, що діти, попри свій вік та обмежену дієздатність, є повноцінними суб'єктами права, які володіють усією повнотою основних прав і свобод, притаманних кожній людині. Проте, їхній статус доповнюється специфічними гарантіями та механізмами захисту, що зумовлені їхнім фізичним та психологічним розвитком, залежністю від дорослих та необхідністю особливого піклування. Це виражається у праві на особливий захист, освіту, розвиток, які є адаптованими до вікових потреб.

Та все ж особливість правового статусу дитини в таких умовах полягає в тому, що законодавство передбачає не лише загальні гарантії прав, а й спеціальний підхід до захисту дітей, які безпосередньо постраждали від війни.

Зокрема, Законом України «Про охорону дитинства» [3] визначено категорію дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. До них належать діти, які отримали тілесні ушкодження, зазнали психологічного або сексуального насильства, були викрадені чи примусово переміщені, втратили батьків, або були залучені до участі у збройних формуваннях.

Правовий статус дитини в Україні ґрунтується на фундаментальних засадах, що визначені як національним законодавством, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Конституція України [1], як Основний Закон держави, виступає головним охоронцем прав дитинства, гарантуючи рівність дітей у їхніх правах незалежно від походження чи статусу народження, а також категорично забороняючи будь-яке насильство над дитиною та її експлуатацію. Ці положення формують базис для побудови системи захисту дітей у мирний час.

Український дослідник С. П. Котелайчук дотримується досить широкого трактування правового статусу дитини, в якому вбачає сукупність : а) прав і свобод дитини – тобто можливості діяти певним чином для задоволення своїх потреб; б) обов'язків і відповідальності за їх невиконання чи порушення; в) гарантій забезпечення прав і свобод [11, с. 25-26].

У національному законодавстві України термін «дитина» вживається широко та має схожі визначення у різних нормативно-правових актах. Як правило, під цим поняттям мається на увазі особа, яка не досягла 18-річного віку. Наприклад, Закони України «Про охорону дитинства» [3] визначає дитину як особу віком до 18 років, якщо інше не передбачено чинним законодавством, згідно з яким особа може набути повноліття раніше.

У Законі України «Про протидію торгівлі людьми» [2] визначення дещо спрощене визначення: дитиною вважається будь-яка фізична особа, якій не виповнилось 18 років. Найбільш лаконічне формулювання терміну подано у Законі України «Про громадянство України» [4] , де дитина – це особа до досягнення повноліття, тобто до 18 років.

В умовах воєнного стану правовий статус дитини набуває особливої актуальності, оскільки саме діти є найбільш вразливою соціальною групою, яка гостро реагує на порушення основних прав і свобод. На практиці, в умовах збройного конфлікту, забезпечення прав ускладнюється – через нестачу ресурсів, порушення гуманітарного права та цілеспрямовані дії агресора проти цивільного населення.

Під час воєнного стану правовий статус дитини зазнав певних змін, зумовлених потребою в додатковому захисті. Хоча стаття 64 Конституції України [1] дозволяє обмеження деяких прав і свобод, це не стосується фундаментальних гарантій, таких як право на життя та право не піддаватися катуванню. Ці норми є критично важливими для захисту дітей, особливо в зоні бойових дій. Воєнний стан також вимагає посилення захисту дитини через спеціальні заходи. Це включає евакуацію та тимчасове переміщення дітей із небезпечних регіонів, надання медичного та психологічного супроводу тим, хто постраждав від війни.

Отже введення воєнного стану в Україні призвело до виникнення низки нових правових реалій для дітей. Обмеження конституційних прав та свобод, що можуть бути застосовані під час воєнного стану, безпосередньо впливають на дітей.

Згідно з законодавством України, усі діти, які зазнали негативного впливу війни, мають право на отримання статусу дитини, що постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства») [3].

Попри існування міжнародних норм, що зобов'язують держав учасниць захищати дітей в умовах збройних конфліктів, дії росії в Україні є кричущим прикладом систематичного порушення цих зобов'язань. Воєнні дії росії призводять до жахливих злочинів проти українських дітей, включаючи викрадення, незаконне позбавлення волі та утримання в заручниках. Особливо цинічним є використання дітей у військових цілях, що є грубим порушенням міжнародного права. Ці

дії не лише руйнують життя окремих дітей та їхніх сімей, а й підривають основи міжнародного порядку.

З початку повномасштабної збройної агресії росії більш як 270 тис. дітей отримали статус дитини, яка постраждала від війни, а загалом уже понад 313 тис. дітей мають цей статус [9]. Він надає можливість і доступ до соціального захисту, оздоровлення, психологічної підтримки. Однак у законодавстві були певні прогалини, тому відповідний статус можна було отримати за місцем реєстрації як внутрішньо переміщена особа, тобто він надавався дітям-переселенцям. Проте через війну також постраждали й інші діти, наприклад ті, хто зазнав каліцтв через ракетні обстріли, отримав інвалідність чи був депортований. Тепер це питання врегульовано.

З метою системного підходу до цієї категорії дітей Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову №268 від 5 квітня 2017 року «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [7].

У зазначеній Постанові було вперше на нормативному рівні закріплено правовий статус дитини, яка постраждала від воєнних дій та збройних конфліктів. Наявність такого статусу надає дітям доступ до спеціальних соціальних гарантій, спрямованих на їх реабілітацію, відновлення та інтеграцію у суспільство. Фактично, йдеться про створення окремої правової категорії дітей, права яких потребують особливого захисту держави у зв'язку з воєнною травматизацією.

Відповідно до Порядку [7], статус надається дітям, які внаслідок бойових дій отримали поранення чи інші тілесні ушкодження, зазнали психологічного насильства, були викрадені або незаконно вивезені за межі України, втратили батьків чи залишилися без батьківського піклування, а також були змушені покинути місце постійного проживання через воєнні дії.

Відповідно до останніх змін, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2025 р. № 1065 [8], отримати статус внутрішньо переміщеної особи можуть також діти, батьки яких (або один із батьків), опікуни, піклувальники чи інші законні представники зникли безвісти або загинули (померли) унаслідок поранень, контузій чи інших каліцтв, отриманих під час збройного конфлікту, незалежно від того, чи він відбувався на території України, чи за її межами.

Надання відповідного статусу забезпечує дітям доступ до комплексу соціальних прав і гарантій, зокрема безоплатної медичної допомоги та необхідних лікарських засобів, психологічної підтримки й реабілітаційних послуг, першочергового забезпечення місцями у закладах оздоровлення та відпочинку, пріоритетного права на житло й інші соціальні послуги, а також можливості отримання матеріальної допомоги від держави та міжнародних організацій.

У подальшому, після початку повномасштабної війни у 2022 році, значення Постанови №268 [7] істотно зросло. З огляду на масовий характер порушень прав дітей та примусове переміщення тисяч неповнолітніх, саме ця правова конструкція стала основою для фіксації фактів порушення прав дітей, збору статистичних даних і розробки нових механізмів державної допомоги.

Відповідно через військову агресію та окупаційні дії значно зросла кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), серед яких велика частка – це діти.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5] визначає, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті чи з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Це визначення поширюється і на дітей. Вони є такими ж повноправними суб'єктами внутрішнього переміщення, як і дорослі, однак їхній правовий статус має певні особливості. Дитина не може самостійно приймати рішення про зміну місця проживання, тому її статус внутрішньо переміщеної особи пов'язаний зі статусом батьків або законних представників.

Враховуючи закріплені у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5] гарантії, можна виокремити низку основних прав, які мають фундаментальне значення для забезпечення належних умов життя та розвитку дітей, що належать до категорії внутрішньо переміщених осіб. Вони охоплюють як загальні права, гарантовані кожному громадянину України, так і спеціальні гарантії, які безпосередньо спрямовані на врахування особливих потреб дітей-ВПО. Саме поєднання цих прав дозволяє створити правовий механізм, здатний

забезпечити комплексний захист та інтеграцію внутрішньо переміщених дітей у нове соціальне середовище.

Попри наявність розгалуженої системи міжнародних і національних нормативно-правових актів, що регулюють захист дітей у період збройних конфліктів, права мільйонів дітей у всьому світі продовжують порушуватись.

Особливу небезпеку становить поширення ідеологічних та виховних практик, які передбачають нав'язування дітям спотвореного світогляду. На окупованих територіях масове знищення українських навчальних видань та заміна їх російськими підручниками, що містять пропагандистські матеріали, спрямовані на легітимізацію агресії проти України.

Ще однією трагічною практикою стала незаконна депортація та примусове переміщення українських дітей з окупованих територій на територію росії. Значна частина таких дітей була передана у російські родини на виховання, що прямо порушує норми міжнародного гуманітарного права та Римського статуту Міжнародного кримінального суду [10], який відносить такі дії до воєнних злочинів.

Президент України Володимир Зеленський підписав Закон України «Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невинуватну затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях, яким встановлюється відповідальність за незаконне переміщення дітей іноземними державами, їх депортацію, а також невинуватну затримку репатріації» [6]. Документ передбачає також кримінальну відповідальність за вербування та використання дітей у військових цілях представниками інших держав.

Закон спрямований на посилення правового захисту українських дітей, які опинилися у зоні ризику через збройний конфлікт. На нашу думку, ухвалення цього нормативного акту значно полегшує роботу правоохоронних органів щодо притягнення до відповідальності конкретних осіб, включно з російськими посадовцями та іншими особами, причетними до злочинів проти дітей України.

Таким чином, правовий статус дітей характеризується подвійністю: з одного боку, існує розвинена система нормативно-правових гарантій їхніх прав, закріплена у національному та міжнародному праві; з іншого боку, реальний механізм їх реалізації фактично заблокований внаслідок збройної агресії та окупаційної політики росії. Це зумовлює потребу у подальшому вдосконаленні правового регулювання, активнішій співпраці з міжнародними організаціями та розробці дієвих механізмів повернення незаконно депортованих дітей в Україну.

Висновки. Правовий статус дітей, які постраждали внаслідок війни, передбачає підвищений рівень захисту та підтримки. Вони мають доступ до медичної, психологічної та соціальної допомоги, реабілітаційних послуг та освітніх програм, що сприяють відновленню фізичного та психоемоційного стану. Законодавство України встановлює окремий правовий статус для цієї категорії дітей, що дозволяє забезпечити спеціальні соціальні та правові гарантії, включно з правом на захист та відновлення порушених прав.

Правовий статус дітей враховує специфіку воєнного стану та підвищену загрозу для життя та здоров'я. Це включає евакуацію та тимчасове переміщення у безпечні регіони, надання соціальної та гуманітарної допомоги, а також пріоритетний доступ до освіти та медичного обслуговування. Комплексне застосування міжнародних і національних норм забезпечує ефективний захист, підтримку та інтеграцію дітей, постраждалих від війни, у суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30.Ст.141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
2. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> (дата звернення: 08.12.2025).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 08.12.2025).

4. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року №1706-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 1, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 08.12.2025).
6. Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях: Закон України від 17 червня 2025 р. № 4499-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 41. Ст. 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-20#Text>.
7. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>.
8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 вересня 2025 р. № 1065 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2025-%D0%BF#Text>.
9. Про затвердження форми індивідуального плану заходів з повернення депортованої або примусово переміщеної дитини внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 3 липня 2024 р. № 183 / Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1003-24#Text>.
10. Бірюкова М.В., Калагін Ю.А., Коваліско Н.В. та ін. Біженці та внутрішньо переміщені особи України на шляхах війни: кроки незламності: монографія / за ред. М.В. Бірюкової. Львів: СПОЛОМ, 2023. 380 с.
11. Коталейчук С.П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004.
12. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23529>.